

BINDER MÁTYÁS – ORSÓS JULIANNA

A magyarországi roma történelem egyes kérdései

ABSZTRAKT

A szerzők a magyarországi roma történelem főbb kérdéseit mutatják be, gazdag szakirodalmi bázisra támaszkodva. A kutatástörténeti és forrás-kritikai bevezető után a középkori fejlemények, majd a különböző együttélési modellek, illetve az ezekhez kapcsolódó akkulturációs folyamatok kérdéseit tárgyalják. Történeti kontextusba helyezik azokat a 17–18. századi változásokat, melyek a kormányzat szemében „cigánykérdést” jelentettek. Röviden összegzik a 19. század végi polgárosodás, iparosodás főbb hatásait. A 20. század: a két világháború és a roma holokauszt ismertetése után az államszocializmus időszaka következik, amikor asszimilációs és integrációs kísérletekre egyaránt sor került. A szöveg a rendszerváltással zárul.

Kulcsszavak: roma történelem, együttélés, asszimiláció, integráció

A magyarországi roma történelem összefoglalása egy rövid tanulmányban már nem igazán lehetséges, köszönhetően az elmúlt évtizedekben megjelent forráskiadványok és szaktörténeti munkák jelentős számának (vö. Binder, 2009; 2014; 2015a). Ugyanakkor éppen ez a tudományos teljesítmény teszi lehetővé, hogy közismertnek tartott kérdések mentén haladva felhívjuk a figyelmet a romák történelmével kapcsolatos hétköznapi tudás hiányosságaira. Mivel eddig a 20. század történetéről készült a legtöbb kutatás, terjedelmi korlátaink miatt jelen szövegben a középkori és kora újkori fejlemények dominálnak.

KUTATÁSTÖRTÉNET, FORRÁSOK ÉS TÖRTÉNELEM

Bár a történettudomány valóban jó ideig „nem vett tudomást” a roma közösségekről, nem mondhatjuk, hogy a cigányoknak¹ nincs történelmük. A 19. században intézményesülő modern történettudomány feladata a nemzet történelmének bemutatása lett. Ebből kifolyólag az államalkotó népek története, azon belül pedig főleg a hadtörténet és a diplomáciatörténet voltak a kutatók fő érdeklődési területei (vö. Nagy, 1998; Tóth, 1998; Breisach, 2004; Romsics, 2008). A különféle alárendelt helyzetű társadalmi és

etnikai csoportok (például etnikai kisebbségek, nők, munkások) még jó ideig nem képeztek kutatás tárgyát (Hobsbawm, 2006). Ahogy Marczali Henrik írta a 19. és 20. század fordulóján: „Mivel a cigányság nem az általánosot, nem a fejlődés fő áramát testesíti meg a világtörténelemben, nem is szükséges bővebben ismertetni” (Erdős, 2007: 133).

Fentiek tudatában nem is lehet meglepő, hogy a magyarországi cigány csoportokkal foglalkozó, tudományos igényű érdeklődés terén a néprajz és a nyelvészet jócskán megelőzte a történettudományt. A 19. század végén már nemzetközi színvonalon űzték szakmájukat a korabeli „ciganológusok”, míg a történészek körében csupán az 1980-as években jelentkezett ilyen irányú érdeklődés (vö. Deáky-Nagy, 2009). Komolyabb mennyiségű és minőségű, forrásfeltáráson és forráskritikán alapuló történészi munka a rendszerváltást követően jelent meg (vö. Binder, 2015b).

A roma közösségek történetével kapcsolatban számos levéltári forráscsoport vizsgálható, például szolgabírói vizsgálatok, kérelemlevelek, peres iratok, személyleírások, céhszabályzatok, vagyonleltárak, adójegyzékek. Itt kell megjegyezni, hogy a források túlnyomó többségét a nem cigány környezet hozta létre. A kutatók ezek esetében azt tekintik cigánynak, akit a környezete annak tartott. A 19. század előtt a források egy szűkebb csoportja tekinthető olyannak, amelyet részben a cigányok hoztak létre. A kérelmek, menlevelek ugyanis magukat cigánynak tartó emberek megbízásából készültek. A 19. század második felétől bővül a források köre, hiszen roma értelmiségiek, zenészek, művészek, aktivisták maguk is számos forrásértékű dokumentumot hoztak létre (vö. Nagy, 1998: 3–15; Kardos, 2008: 9–10; Hajnáczy, 2019; 2020).

Van-e tehát cigány történelem? Már a kérdésfeltevés is bántóan hat, hiszen a saját történelmi múlt nem a nemzetállamok kiváltsága, hanem egy adott közösséghez kapcsolódó múltbeli tények emlékezete, rendszere és ismerete.

A hazai roma közösségekről szóló történelmi tudás része a magyar és az európai történelemnek, emellett természetesen önálló roma történelemként is értelmezhető. Ugyanakkor ez a tudás behatárolt, hiszen mostani tudásunk szerint a 19. század második feléig mások írtak róluk, vagyis ők maguk a helyzetükből adódóan a róluk fennmaradt történelmi tudást nem formálták. Tehát a cigányokról szóló történelmi tudás nem feltétlenül egyenlő az ő történelmükkel.

MEGÉRKEZÉS ÉS BEILLESZKEDÉS

Az első cigány csoportok feltehetően a 14. század közepén jelentek meg a Balkán-félszigeten, magyarországi felbukkanásuk pedig e század végétől dokumentálható (Nagy, 2004; Tóth, 2005a). Európába érkezésük idején a roma közösségek nagy részére egyértelműen illik az úgynevezett peripatetikus közösség fogalma. Az ilyen vándorló csoportok gazdasági stratégiájának legfontosabb vonása olyan javak és szolgáltatások értékesítése, melyekből az adott gazdasági rendszerben hiány van (Prónai, 2000: 178).

Nyugat-Európában a kora újkor hajnalán a városgazdaság, a manufaktúraipar kibontakozása és a bürokratikus államszervezet megerősödése nem kedvezett a szolgál-

tató vándoroknak. A nyugati országok egymás után hozták meg erőszakos kirekesztő törvényeiket. A kelet-európai gazdasági-társadalmi viszonyok, a „második jobbágyság” kialakulása és a fejletlen városhálózat nagyobb mozgásteret, több lehetőséget biztosított a peripatetikus roma csoportoknak (Binder, 2016b).

Az eddigi kutatásokból az tűnik ki, hogy hazánkban a földesurak és a városok tudatos munkaerőszerzési szándéktól inspirálva fogadták be a cigányokat (Nagy, 2004: 32). Erről tanúskodnak a különböző uralkodói menlevelek, városi számadáskönyvek és földesúri adománylevelek is (Tóth, 2006: 26). Ez utóbbi forrástípushoz tartozik az az oklevél is, mely a legkorábbi olyan cigányokról tudósít, akik letelepült életmódot folytattak. Ebben „1455. január 18-án Hunyadi János mint beszercei gróf engedélyt adott Barcsay Péter és Tamás számára, hogy négy cigányt (*quatuor ciganos*) bármelyik birtokukon jobbágyként tarthatnak, és hatalmuk lehet felettük” (Nagy, 2004: 18).

Társadalmi jelentlétüket markánsan szemlélteti Werbőczy István 1524-ben kelt egyik levele, amely – tudásunk szerint első alkalommal – ezt a csoportot is a *communitas regni* részeként, a Szent Korona alattvalóiként (*subditos*) határozta meg (Orsós, 2019: 62). Más forrásokkal együtt ez azt az elképzelést támasztja alá, mely szerint egyes cigány csoportok közvetlenül királyi joghatóság alatt éltek.

Az egyházak számára sem maradtak láthatatlanok a cigány közösségek: számos katolikus és protestáns zsinati dokumentum említi a cigányokat, némelyik pedig már a köztük végzett munkát is körvonalazza. Jelenlegi tudásunk szerint az első olyan cigány házasságkötés, amelyre református szertartás szerint került sor, 1613-ban történt hazánkban (Landauer, 2016: 20).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a késő középkorban Magyarországra érkező roma közösségek nagy része királyi, földesúri, városi vagy egyházi hatalom joghatósága alatt, jobbágyi jogállásban élt és dolgozott.

EGYÜTTÉLÉSI MODELLEK

A kis létszámú, peripatetikus roma csoportok mindenhol „mások mellett” éltek, így logikus, hogy a tartós megmaradás szükségszerűen valamilyen együttélési modellt rajzolt ki. Az ilyen együttélési modellek alapja a gazdasági együttműködés, a munka volt (Nagy, 2008).

A hazai roma közösségekről szóló történeti tudás része a magyar és az európai történelemnek, emellett természetesen önálló roma történelemként is értelmezhető. Ugyanakkor ez a tudás behatárolt, hiszen mostani tudásunk szerint a 19. század második feléig mások írtak róluk, vagyis ők maguk a helyzetükből adódóan a róluk fennmaradt történeti tudást nem formálták. Tehát a cigányokról szóló történeti tudás nem feltétlenül egyenlő az ő történelmükkel.

Néhány példával illusztráljuk a vándorló és a letelepült életmód mellett működő modelleket, majd megnézzük, milyen változásokkal járhattak ezek a folyamatok.

Nagy Pál kutatásai szerint a vándorláshoz kötődő foglalkozások számos esetben „menlevelekkel biztosított vándorló, ellenőrzött munkavégzésnek” minősültek. Mint írja: „A földesurak a jogi védelem mellé »szokott« mesterségük szabad gyakorlását engedélyezték a cigányoknak, s menlevelekkel biztosították, hogy szabadon eljuthassanak egyik birtokról a másikra. [...] A szabad mozgás révén a cigányok elláthatták a földesuruk birtokaihoz tartozó falvakban a kézműves-szolgáltatások egy részét, és meg is tudtak élni” (Nagy, 2004: 61–62). A vándoriparosok mellett részben vagy egészben vándoréletmódot folytattak az aranyosással és a lókereskedelemmel foglalkozó cigányok is (Zsupos, 1996). Ugyancsak rendszeres helyváltoztatással járt a 18. században érkező beás cigányok hagyományos foglalkozása, a fafeldolgozás, teknőkészítés is. A többnyire erdei telepeken élő közösségek, miután egy területen elvégezték a szükséges munkákat, és ellátták a környéket a termékeikkel, útra keltek újabb „piacot” keresni (Nagy, 2009).

Letelepült életmódot folytató cigányokról elsősorban a nagyobb városainkból származó források számolnak be. A 15. századtól a városi magisztrátusok cigányok feletti joghatóságát több esetben uralkodói rendeletek erősítették meg. A cigány közösségek általában megtarthatták szokásaikat, vezetőjük a vajda volt, aki közvetített a hatóság és a cigányok között (Nagy, 2004: 20–26). Fontos, hogy a vajda cím semmiképpen sem etnospecifikus fogalom, általában valamilyen vezetői tisztséget jelölt.²

A török források a 16. században a hódoltsági területen lévő szultáni közigazgatási egységekben említenek nagyobb létszámú adózó cigányt, akik különböző iparos- (kovács, golyóöntő) vagy szolgáltató- (zenész, hóhér, seborvos) tevékenységet űztek. A török adóösszeírások alapján a legtöbb cigány Budán élt, ahol külön városrészt népesítettek be, és sokan közülük borkereskedelemmel is foglalkoztak (Mészáros, 1976). A városok mellett természetesen a falvakban is jelen voltak a roma közösségek, megélhetésüket jellemzően kisipari tevékenységek, zenélés, mezőgazdasági segédmunkák és földművelés biztosította (Nagy, 2017).

A 17. századtól találhatók olyan források, melyekben megjelenik a városi kézműves-céhiek törekvése a nemkívánatos cigány konkurencia kiszorítására. A későbbi évszázadokban hasonló jellegű források tanúskodnak a debreceni, miskolci, szegedi és a győri cigány kovácsok piaci versenyhelyzetet teremtő ipari tevékenységéről is. Miskolcon a helyi céh szándéka ellenére a kovácsolással, zenével és napszámosmunkával foglalkozó cigányok a 18. század végére letelepült életmódot folytató városi lakosokká váltak.

Egy korabeli utazó ezt írta: „...sok testvérük már olyannyira ki is művelődött, hogy zavarban vagyunk: vajon valódi cigányokkal van-e dolgunk? Még fekete színük is észrevehetően megváltozott. Sok miskolci cigányra hivatkozhatunk itt, különösen azokra, akik zenei tehetségüket kiművelték” (Tóth, 1993: 207). Az idézet jól szemlélteti, hogy a tartós együttélés hatására komoly változások történhetnek az interetnikus viszonyokban.

AKKULTURÁCIÓS FOLYAMATOK: ASSZIMILÁCIÓ, INTEGRÁCIÓ ÉS SZEGREGÁCIÓ

Különböző közösségek egymás mellett élése kulturális kölcsönhatásokkal jár, ezt a szakirodalom akkulturációnak³ nevezi. Az akkulturáció egyik kimenete lehet az asszimiláció, melynek során az egyén egy másik közösséghez hasonul, és megszűnik korábbi csoporttagsága. Egy másik lehetséges akkulturációs változás az integráció. Ezt jelen esetben úgy értelmezzük, hogy adott lokális közegben az egyén – önmaga és mások szemében egyaránt – cigányként/romaként jelenik meg, mint a helyi társadalmi-gazdasági rendszer aktív résztvevője. Egy harmadik lehetséges kimenet a szegregáció, mely a társadalmi egyenlőtlenségek térbeli megjelenéseként is értelmezhető (Ladányi, 2011: 51). Ilyenkor a közösség tagjai szintén cigányként ismertek, de a többségi lakosságtól elkülönülten élnek, a kirekesztettség különböző szintjein. Nem szorul külön magyarázatra, hogy mindhárom „kimenet” szorosan függ a „többségi” oldal kisebbséggel kapcsolatos attitűdjeitől, a gazdasági együttműködés sikerességétől és további tényezőktől (például a felekezeti viszonyoktól). Az akkulturációs folyamatokat és a vázolt kimeneteket számos izgalmas történeti példával lehet illusztrálni, de a terjedelmi korlátok miatt csak néhány esetet mutatunk be.

A kulturális kölcsönhatások változataira jó példa a román nyelvű beás cigány közösségek helyzete. Nagy Pál írja, hogy az 1770-es évek dél-dunántúli összeírásaiban a ma is ismert családneveikkel találhatók meg a beások. Ekkor a foglalkozásukra nézve részben erdei teknővájó telepeken működő kézművesekként, részben a falvakban élő napszamosokként. „A falvakban napszamosmunkából élő, többnyire már katolikus vallású beások paraszti módon (»more rusticano«) öltözködtek, és gyermekeik nevelésében is hasonultak. A kézműves beások identitásának, csoportkarakterének meghatározó vonása a román jelleg. A románok módjára (»more valachico«) öltözködtek, és görögkeleti vallásúak” (Nagy, 2019: 45–46).

Az asszimilációval végződő történeti folyamatok forrásait nem könnyű feltárni. A helyzetet bonyolítja, hogy a cigányokat nem feltétlenül ugyanazon kritériumok szelint tartották cigánynak a források megalkotói (vö. Nagy, 2008). Itt kell megemlíteni, hogy egyes politikai rendszerekre is jellemző volt az asszimilációt előtérbe helyező „cigánypolitika”, elsősorban a felvilágosult abszolútizmusra és az államszocializmusra (vö. Nagy, 1998; Majtényi–Majtényi, 2012).

A városokban polgári életmódra váltó cigányok számára az asszimiláció a társadalmi felemelkedés velejárója lehetett olyan időkben, amikor a cigány/roma közösség (etnikai) elismerése alig vagy egyáltalán nem létezett.

A jelenségre jó példa lehet 1687-ből egy bizonyíthatóan cigány származású teológushallgató esete. Grausser Dávid a nagyenyedi református kollégium tanulója volt, később iskolamesterként, majd lelkészként is dolgozott. Fontos, hogy csupán az ifjúkorára vonatkozó források utalnak cigány származására, azaz értelmiségivé válva megszűnt cigánynak lenni – legalábbis az utókor számára (Landauer, 2016: 24–26).

Ezen majd az változtat, amikor megjelenik a részben-egészben etnikai alapú roma önszerveződés, és a társadalom számára ismertté válnak olyan fogalmak, mint a roma értelmiségi vagy a cigány fogorvos. De ez majd csak a 20. század vége felé következik be, köszönhetően roma értelmiségiek döntéseinek, társadalmi felelősségvállalásának is (vö. Fosztó, 2002; Binder, 2008).

Az asszimiláció másik lehetséges iránya, amikor nem cigány emberek (vagy leszármazottaik) válnak cigányokká. Nagy Pál (2017) Siklós mezőváros 18–19. századi forrásai alapján kimutatta, hogy a földdel rendelkező cigányok közti vagyoni differenciálódás következtében egyes cigányok – kortársaik szemében – nem cigánnyá, más, elszegényedett emberek viszont cigányokká váltak. Utóbbi jelenségre a 20. század is számos példát szolgáltat, amikor szegregált cigány közösségek fogadtak be nem cigány származású rászorulókat (vö. Ladányi–Szelényi, 2004; Nagy, 2020). Látható, hogy a társadalmi felemelkedés és lesüllyedés együttesen alakította a „cigánynak mondott népesség” számát és arányát, de a „kettős folyamat pontos demográfiai mérlege jelenleg nem vonható meg” (Nagy, 2020: 136).

Az integrációra a legkézenfekvőbb példa a cigányzenészek helyzete lehet, hiszen ők akármilyen magasra kerültek a társadalmi ranglétrán, akkor is megmaradtak cigánynak és zenésznek, hiszen ez volt a „márkanévük”. Persze ez kényszerpályát is jelentett a romák számára, hiszen csak kivételes esetekben juthattak el más magas presztízsű szakmákba.

„CIGÁNYKÉRDÉS”, FÖLD ÉS ZENE

A kora újkor kezdetén a kialakult együttélési modellek feltételrendszere megváltozott, a cigányok túl sokan lettek egy adott területen belül az általuk űzött szolgáltatótevékenységekhez, a már helyben élő cigány lakosság növekedése és az újonnan bevándorló közösségek megjelenése miatt. Ezzel egy időben a cigány közösségek számára folyamatos foglalkozás- és életmódváltási kényszerek jelentek meg, amit a céhes keretek megszilárdulása magyarázhat (Nagy, 2008). Ezekkel a társadalmi-gazdasági folyamatokkal párhuzamosan erősödött fel az abszolutizmus problémaorientált, hatalmi megközelítése a periférikus helyzetű csoportokkal kapcsolatban, így a 18. század az első olyan időszak hazánkban, amikor tudatos „cigánypolitikáról” lehet beszélni. Számos rendelet született, melyek általános célja a „letelepült, adófizető állampolgárrá tétel” volt (vö. Soós, 1994). Az alábbi példa jól mutatja a rendeletalkotó szándékait, és azt is, hogy a „cigány” szót nem igazán etnikai értelemben használták: *„1761. december 10.: a Helytartótanács elrendelte, hogy a »cigány« népvévet el kell törölni, és az azt használókat a jövőben meg kell büntetni; elrendeli továbbá, hogy a cigányokat fel kell venni a céhekbe. [...] a kóborlás megakadályozása érdekében előírja, hogy a földesurak adjanak nekik kétkézi munkát, hasítsanak ki telket művelésre, és készítsék őket mesterségek gyakorlására”* (Tóth, 2005b: 40).

Itt érdemes kitekintenünk a cigányok és a föld kapcsolatára. Gyakori és régi sztereotípiá, hogy a romák nem kötődnek a földhöz, soha nem végeztek „rendes” termelő-

tevékenységet. A cigányok földművessé válásához azonban egyvalami nagyon hiányzott: a föld. „Földdel való ellátásuk nehéz lett volna egy olyan megyében, ahol évszázadok folyamán a földművelő lakosságnak sem jutott elég” (Szomszéd, 1987: 172). E Nógrád megyei tapasztalat egész Magyarországra érvényes, hiszen a földbirtokok eloszlását súlyos aránytalanság jellemezte, kevesen (a nemesség tagjai) birtokoltak nagyon sok földet.

Visszatérve az abszolutizmushoz: voltak kegyetlen intézkedések is (például cigány gyermekek nevelőszülőkhöz adása erőszakkal vagy a cigány nyelv betiltása), de egyes kutatások arra engednek következtetni, hogy ezek sem hoztak tartós eredményeket (Nagy, 1998; Tóth, 2005b).

A „cigánykérdésnek”⁴ nevezett társadalmi-gazdasági kihívásokra adott egyik leghatékonyabb válasz a cigányzene lett, melynek „sikertörténete” a 18. században kezdődött. Ennek végén közel ezerhatszáz cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva pedig már tizenhétezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon (Kállai, 2002: 330). A 19. század elején a legjobb cigányzenészek általános elismerést vívtak ki maguknak, a köztudat számára a nemzeti zene képviselőivé váltak, s ily módon összeforrtak a magyar nemzeti mozgalommal (Sárosi, 1971: 109). Közülük sokan a társadalmi integráció és az önszerveződés útjait járták: a későbbiekben szervezeteket hoztak létre, folyóiratokat alapítottak (vö. Hajnáczy, 2019; 2020).

AZ 1893. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS, ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

A cigányok 1893. évi országos összeírását a belügyminisztérium eredetileg a „kóborcigány-probléma” megfékezése érdekében rendelte el. Alapos és részletes adatfelvétel volt, a tudományos összegzést Herrmann Antal néprajzkutató végezte el (Dupcsik, 2015).

A felmérés megállapította, hogy közel háromszázezer, a környezete által cigánynak tartott ember élt a Magyar Királyságban, ez az akkori össznépesség 1,8%-át jelentette.⁵ Kiderült, hogy ennek a népességnek csupán töredéke, mindössze 3,2%-a minősült kóborlónak, a 7,5%-nyi „félvándor” és a nagy többséget adó (89,2%) letelepedett cigány mellett. A letelepedett cigányok lakhatási viszonyai „nem igen különböz[nek] a többi polgárétól” – írta Herrmann (Dupcsik, 2015: 299).

Az akkulturációs folyamatokat jelzi, hogy a cigányok többsége környezete nyelvét beszélte: 38%-nak a magyar, 24%-nak a román (a mai beás cigányok), 30%-nak a romani volt az anyanyelve, míg 8% egyéb nyelven beszélt (Dupcsik, 2009: 81).

A felnőtt cigány lakosság túlnyomó többségének volt foglalkozása és keresete. A legtöbben mezőgazdasági segéd munkások, „agrárproletárok” voltak (49%), őket követték az iparban dolgozók (36%) és a zenészek (12%), kereskedők (3%). Bár az adatok magas foglalkoztatottsági szintet mutatnak, valójában rohamosan csökkenő életszínvonal rejlik mögöttük.

A korszak átfogó változásai: a demográfiai növekedés, az iparosodás kibontakozása és az azzal járó gazdaságszerkezeti átalakulás érzékenyen érintette a cigány közösségeket. A mintegy hatmillió szegényparaszti tömeg erőteljes munkaerő-túlkínálatot jelentett

a mezőgazdasági segéd munkák piacán, ahol a romák jelentős része is próbálkozott. Az ipari tömegtermelés megjelenése pedig a cigány kisipar kiszorulását idézte elő a munkaerőpiacról (Dupcsik, 2015).

Az elszegényedési folyamatokat tetézte a cigányokkal kapcsolatban korábban kialakult sztereotípiák (romantikus értelmezések, előítéletek és általánosítások) tartós etnikai karakterré változása. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt a korabeli tudományosságnak és a rohamosan fejlődő sajtónak (viccek, karikatúrák, sztereotípiák). Ekkoriban kristályosodtak ki azok a – jórészt a „kóbor” cigányokra vonatkoztatott – sztereotípiák és előítéletek, melyek a mai napig hatnak a cigányokról alkotott vélemények és képek formálására (vö. Csorna, 1992; Polyák, 2002; Dupcsik, 2009; Tamás, 2010).

A 20. SZÁZAD VISELT DOLGAI

A magyarországi (és az európai) romák 20. századi történelme sok szempontból traumák és válságok története. Mivel már számos szaktanulmány, monográfia, forráskiadvány áll rendelkezésünkre a korszak roma vonatkozásairól, itt most csak a fordulópontok említésére vállalkozunk.

Az első világháború során számos cigány férfi szolgált a magyar hadseregben katonaként, közülük sokan zenéléssel segítettek tartani a lelket az elcsigázott bakákban (vö. D. Szakács, 2009). Később, a trianoni határváltozások következtében az elcsatolt területekről való bevándorlás miatt nőtt a zenészek száma, a gazdasági válság következtében viszont tovább csökkent a kereslet a szolgáltatásaikra. „Túl sokan lettek ahhoz a tevékenységhez, amely létük alapját képezte” (Kemény, 2000: 17). Ezt a folyamatot tetézte a jazz-zenekarok megjelenése a nagyvárosi szórakoztatóiparban, ami erőteljes konkurenciaharcot hívott életre. Ebben fontos szerepe volt a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének, mely a polgárosult roma zenészek érdekvédelmi szervezeteként számos területen ért el sikereket (Hajnáczy, 2019).

Nem csak a zenészek helyzete romlott ebben a korszakban. A cigányok által űzött kisipari tevékenységek piaca tovább szűkült, részben az ipari termelés növekedése, részben a falusi lakosság vásárlóerejének csökkenése miatt (Dupcsik, 2009).

A Horthy-korszakban nem alakult ki átfogó „cigánypolitika” a hatalom részéről, az idesorolható jogszabályok a „kóbor” cigányok rendszabályozására vonatkozó kérdésekkel foglalkoztak, lényegében folytatva a dualizmus kori gyakorlatot (Pomogyi, 1995). A korabeli sajtóban egyre gyakrabban jelentek meg a cigányokat „élősködőnek”, „bűnözőnek”, „népegészségügyi veszélynek” nevező írások, felerősödött velük kapcsolatban a faji meghatározottságból kiinduló érvelés (Dupcsik, 2009).

A második világháború idején a romákat – a zsidókkal ellentétben – a katonai kormányzat nem kezelte külön nemzetiségként, az alkalmasokat behívták normál katonai szolgálatra. 1944-től a „kóbor” és „dologtalan” cigányokat munkaszolgálatra kötelezték (Karsai, 1992; Deáky–Nagy, 2008).

A roma holokauszt, vagy ahogy romani nyelven hazánkban nevezik, a pharrajimos sajnós kevéssé ismert része a magyar történelemnek (Purcsi, 2004). A roma aktivisták, értelmiségiek körében ismert „elfelejtett holokauszt” elnevezés is arra utal, hogy a romaellenes genocídiumot nagyjából az 1970-es évek végéig homály fedte. A deportálások során, a koncentrációs táborokban és a Magyarország számos településén történt helyi atrocitásokban több ezren veszítették életüket. Az elmúlt évtizedekben egyre több helyen állítottak emlékműveket hazánkban a tragédiákra emlékezve (Karsai, 1992; Bársony–Daróczi, 2004; Szuhay, 2005; Dupcsik, 2006; Kardos, 2014; Bernáth–Brassói–Orsós, 2015; Bogdán–Molnár–Setét, 2019).

Az 1940-es évek végére berendezkedő államszocialista rendszer sem bánt kesztyűs kézzel a cigányokkal. Ezt mutatja az az 1955. évi intézkedés, amely megint a „kóbor cigányok” ellenőrzése érdekében úgynevezett fekete személyi igazolványokat vezetett be. Mivel vándor cigányok ekkoriban Magyarországon már gyakorlatilag nem voltak, az okmány faji alapon stigmatizálta tulajdonosát (Purcsi, 2001). Hasonló jellegű volt a telepítési kényszerintézkedések gyakorlata. Ezek nemcsak megalázók voltak, hanem az eljárás során sokszor fizikai erőszakot és az egészségre ártalmas fertőtlenítőszerrel is alkalmaztak (Dupcsik, 2009).

A háború utáni földosztásból szinte teljesen kimaradtak a falusi cigányok, ez pedig komolyan befolyásolta későbbi helyzetüket is, a termelőszövetkezetek működése idején, illetve a rendszerváltás utáni kárpótlásból való kimaradással (Bársony, 2008).

A korabeli „cigánypolitika” több változáson esett át, kezdetben – a szovjet álláspontnak megfelelően – a hatalom a cigányságot nem nemzetiségnek, hanem a lakosság elmaradott rétegének tekintette. Ennek ellenére 1957-ben állami felügyelet alatt, László Mária vezetésével létrejöhett a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, melynek céljai között szerepelt a cigány irodalom és nyelv fejlesztése az előítéletek felszámolása érdekében (Sághy, 2008). A szövetséget is megszüntette azonban az az 1961. évi párhatarozat, mely kimondta: „A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátosságai ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot” (Mezey, 1986: 241–242).

Ezzel párhuzamosan az ország erőltetett iparosítása a cigány lakosság foglalkoztatásának rohamos növekedését eredményezte. A roma férfiak nagy többsége ipari területen dolgozott (gyárak, bányászat, kohók), alig voltak, akik mezőgazdasági területen maradtak. Az 1971. évi országos cigánykutatás adatai szerint a munkaképes korú (15–59 éves) cigány férfiak 85%-a volt aktív kereső, ami alig maradt el az országos átlagtól (87,7%) (Kemény, 2000).

Komoly előrelépések történtek a lakhatási és az oktatási viszonyok terén is, de mindkét területen érezhető volt a megkülönböztetés. A „telepfelszámolási programok” keretében az új lakások többsége teljesen cigányok lakta környéken, a település szélére, sokszor ártérre épült. Így lényegében újraépítették a cigánytelepeket, az oktatási rend-

szerben pedig ismert lett a „cigány iskola” és a „cigány osztály” fogalma (Dupcsik, 2009; Majtényi–Majtényi, 2012).

A megkülönböztetés egyik mozgatórugója a cigányokról alkotott többségi kép minősége lehetett. Csalog Zsolt írta 1973-ban: „...a »cigányság« hivatalosan szociális kategória; a cigányság oldaláról nézve létező, elfogadott kategória, melyben dominál a szociális kategória; a nem cigány közvélemény megítélésében elsőrendűen és egyre inkább faji kategória” (Csalog, 1973: 40).

Amikor az 1980-as évekre teljesen nyilvánvalóvá vált az asszimilációs politika csődje, a politikai vezetés a társadalmi problémák valós kezelése helyett a romákkal kialakítandó közmegegyezést helyezte előtérbe. Ezzel hangsúlyosabbá vált a cigányság etnikai csoport jellege, és a roma értelmiségiek, művészek részéről is megerősödött a nemzetiségi státusz követelése.

Ismert állításnak számít, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a cigányok lettek. A megelőző időszak látható, de instabil eredményeit szinte pillanatok alatt szétzúzta a rendszerváltás társadalmi és gazdasági sokkja. Az ipari termelés csökkenése az 1989 utáni öt évben Magyarországon 40%-os volt, így a főleg az iparban foglalkoztatott roma dolgozók elképesztő ütemben veszítették el munkahelyeiket. 1993 végén a 15–59 éves férfiak esetében a foglalkoztatottak aránya a teljes népességben 64%, a cigány népességben 29% volt! A drámai módon növekvő „roma szegénység” fontos összetevői az

alábbi tényezők voltak: az alacsony iskolázottság, a területi és a foglalkoztatási hátrányok, valamint az etnikai diszkrimináció (Kemény, 2000; Kertesi, 2000; Ladányi–Szelényi, 2004).

A cigányok körében az országos átlagot magasan meghaladó mértékben növekvő szegénység egyre inkább etnicizálódott. A helyzet újratermelte a korábbi cigányellenes sztereotípiákat, a többség meg volt győződve róla, hogy „a cigányok gondjai

megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni” (Kligman, 2001; Székelyi–Örkény–Csepeli, 2001; Ladányi–Szelényi, 2005; Binder, 2010).

Pozitív változásként értelmezhető, hogy megtörtént az etnikai elismerés kormányzat részéről. A romákat ma már nemzetiségként tartja számon az állam (az 1993. évi LXXVII. és a 2011. évi CLXXIX. törvény), ennek megfelelően számos cigány kisebbségi (2011-től roma nemzetiségi) önkormányzat működhet országszerte (Kállai, 2005). Az ma már nyilvánvaló, hogy az elismerés politikája önmagában nagyon kevés mindenki számára élhető együttélési modellek kialakítására. (vö. Szalai, 2000; Binder, 2016a). A „cigánykérdésből” romapolitika lett, de a kérdések még nyitottak: a szegregációs vagy az integrációs folyamatok irányába mozdul-e el a magyarországi társadalom; milyen irányú, tempójú és mértékű lesz az asszimiláció?

Az ma már nyilvánvaló, hogy az elismerés politikája önmagában nagyon kevés mindenki számára élhető együttélési modellek kialakítására.

Végjegyzet

- 1 A dolgozatban a „roma” és a „cigány” szavakat szinonimaként használjuk, azzal együtt, hogy a „roma” kifejezés emancipációs törekvések hatására az 1980-as években terjedt el hazánkban. A nemzetközi szakirodalomban a Roma, Romani az elfogadott terminus, de hazai környezetben nincs konszenzus ezzel kapcsolatban.
- 2 Ilyen volt például az erdélyi vagy a moldvai vajda, akik területi hatalommal felruházott vezetők voltak (utóbbira lásd HU-MNL-OL-E 21-1557.10.15.), vagy a komáromi naszádosok vezetője, akit szintén ezzel a megnevezéssel illették (HU-MNL-OL-E 21-1562.06.20.; HU-MNL-OL-P 18-A-II.-III.-No. 71/3.).
- 3 Fontos, hogy az akkulturáció esetünkben nem „kulturavesztést” vagy „kulturális beolvadást” jelent, hanem kölcsönhatást, folyamatot (vö. Binder, 2013: 15–16).
- 4 Idézőjel nélkül nem tartjuk elfogadhatónak a „cigánykérdés” kifejezést, hiszen úgy arra utalna, hogy a problémát az illetők cigánysága okozza, vagyis ha nem lennének cigányok, nem lenne probléma. Meggyőződésünk, hogy regionális, gazdasági, egészségügyi vagy éppen kriminalisztikai problémák nem értelmezhetők etnikai keretben. Ugyanígy problémás a modernebb „romaügy” kifejezés vagy a 19. századi eredetű „zsidókérdés” idézőjel nélküli használata a magyar közbeszédben (Ladányi, 2003; Marsovszky, 2006; Kovács, 2009).
- 5 A háromszázezer felfelé kerekített adat, amelyet Herrmann maga is használt a későbbiekben, mert a főváros és még néhány helytartósági város nem szolgáltatott adatokat az összeíráshoz (Dupcsik, 2009: 77).

Felhasznált irodalom

- BÁRSONY JÁNOS (2008): Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon, *Múltunk*, 53. évfolyam, 2008/1., 222–256.
- BÁRSONY JÁNOS – DARÓCZI ÁGNES (szerk.) (2004): *Pharrajimos – Romák sorsa a náciizmus idején*, Budapest, L'Harmattan.
- BERNÁTH GÁBOR – BRASSÓI VÍVIEN – ORSÓS JULIANNA (2015): *Ha szaladok, agyonlőnek, ha megálllok, agyonvernek – Az európai roma holokauszt*, Budapest.
- BINDER MÁTYÁS (2008): A roma nemzetépítés – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben, *Eszmélet*, 20. évfolyam, 77. sz. 130–160.
- BINDER MÁTYÁS (2009): „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? – Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól, *Regio*, 20. évfolyam, 2009/4., 35–59.
- BINDER MÁTYÁS (2010): A cigányokról alkotott történeti kép változása a rendszerváltás tükrében Szlovákiában és Magyarországon, in KRAUSZ TAMÁS – MITROVITS MIKLÓS – ZAHORÁN CSABA (szerk.): *Rendszerváltás és történelem – Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*, Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 313–343.
- BINDER MÁTYÁS (2013): A „cigány–magyar” együttélés változatai a magyar történetírásban, in SZUHAY PÉTER (szerk.): *Távolodó világaink – A cigány–magyar együttélés változatai*, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 15–24.
- BINDER MÁTYÁS (2014): A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon, *Romológia folyóirat*, 2. évfolyam, 2014/6–7., 64–78.
- BINDER MÁTYÁS (2015a): *Romák a magyar történetírásban – Digitális szövegtár és bibliográfia*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont,

- Kisebbségkutató Intézet, <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/romak-a-magyar-tortenetirasbanszovegtar> (letöltve: 2022. 04. 30.).
- BINDER MÁTYÁS (2015b): Magyarországi roma történelem – kutatók, források és szövegek, in CSERTI CSAPÓ TIBOR (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*, Pécs, PTI BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 16–49.
- BINDER MÁTYÁS (2016a): „Roma – identitás – politika” a rendszerváltás utáni Magyarországon, in FÖLDES GYÖRGY – ANTAL ATTILA (szerk.): *Holtpont – Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*, Budapest, Napvilág, 249–275.
- BINDER MÁTYÁS (2016b): Roma közösségek Kelet-Európában – Historiográfiai és társadalomtörténeti esszé, in JUHÁSZ JÓZSEF (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók – Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 350–359.
- BOGDÁN PÉTER – MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR – SETÉT JENŐ (2019): *Roma reprezentáció a magyar főváros közterein*, Working Paper, Budapest, Tom Lantos Intézet.
- BREISACH, ERNST (2004): *Historiográfia*, Budapest, Osiris.
- CSALOG ZSOLT (1973): Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához, *Világosság*, 14. évfolyam, 1973/1., 38–44.
- CSORNA ZSIGMOND (1992): A hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosság-tudat a Kárpát-medencében – 18–19. század, in KESZEG VILMOS (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve I.*, Kolozsvár, Gloria, 7–23.
- D. SZAKÁCS ANITA (2009): Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói (1916–1917), in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene II.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 91–95.
- DEÁKY ZITA – NAGY PÁL (2008): Cigány katonák a második világháborúban és 1956-ban, in ILYÉS SÁNDOR – KESZEG VILMOS (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. – Az eltűnt katona*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 103–115.
- DUPCSIK CSABA (2006): „...itt az alkalom a kivégzésükre”, *Holmi*, 18. évfolyam, 2006/6., 824–832.
- DUPCSIK CSABA (2009): *A magyarországi cigányság története – Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008*, Budapest, Osiris.
- DUPCSIK CSABA (2015): A cigányok társadalomtörténete a 19–20. század fordulóján, in Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*, Pécs, PTI BTK NTI, 295–328.
- ERDŐS ZOLTÁN (2007): Értelmezés és megértés – A magyarországi cigányság korai történetének historiográfiája, *Iskolakultúra*, 17. évfolyam, 2007/11–12., 129–144.
- FOSZTÓ LÁSZLÓ (2002): Van-e cigány nemzettudat?, in FEDINEC CSILLA (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 207–224.

- HAJNÁCZKY TAMÁS (szerk.) (2019): *Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon*, Budapest, Gondolat.
- HAJNÁCZKY TAMÁS (szerk.) (2020): *Cigányzenészek a boldog békeidők Magyarországon*, Budapest, Gondolat.
- HOBBSAWM, ERIC (2006): Történelem „odacentrál”, in HOBBSAWM, ERIC: *A történelemről, a történetírásról*, Budapest, Napvilág, 227–242.
- KÁLLAI ERNŐ (2002): A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában, in KOVÁCS NÓRA – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Tér és terep – Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 327–345.
- KÁLLAI ERNŐ (2005): *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*, Budapest, Gondolat – MTA ENKI.
- KARDOS FERENC (szerk.) (2008): „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” – *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- KARDOS FERENC (2014): Nyomtalanul? Névtelen romák holokausztja – A roma holokauszt jelene a történeti kutatásban és a társadalomban, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *A lágerek népe – Névtelen romák holokausztja*, Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 50–76.
- KARSAI LÁSZLÓ (1992): *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945 – Út a cigány Holocausthoz*, Budapest, Cserépfalvi.
- KEMÉNY ISTVÁN (2000): Előszó, in Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Budapest, Osiris – MTA KI, 7–18.
- KERTESI GÁBOR (2000): A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között – Munkatörténeti elemzés, *Közgazdasági Szemle*, 47. évfolyam, 2000/5., 406–443.
- KLIGMAN, GAIL (2001): A „mátság” társadalmi felépítése – A „roma” azonosítása a poszt szocialista közösségekben, *Szociológiai Szemle*, 10. évfolyam, 2001/4., 66–84.
- KOVÁCS ÉVA (2009): Elismerés vagy felismerés – Válasz a Fundamentum körkérdésére, *Fundamentum*, 2009/2., 48–52.
- LADÁNYI JÁNOS (2003): Romaügyek pedig nincsenek!, *Egyenlítő*, 1. évfolyam, 2003/1., 21–26.
- LADÁNYI JÁNOS (2011): Integráció, asszimiláció, szegregáció, in BÁRDI NÁNDOR – TÓTH ÁGNES (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció – Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*, Budapest, Argumentum, 49–53.
- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2004): A kirekesztettség változó formái – Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata, Budapest, Napvilág.
- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2005): Szegénység a posztkommunista átmeneti időszakban, *Az elemző – Közép és kelet-európai politikai és gazdasági szemle*, 1. évfolyam, 2005/2., 123–140.
- LANDAUER ATTILA (szerk.) (2016): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*, Budapest, KGRE – L’Harmattan.
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Baranyay család Levéltára (P 18)

- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Magyar Kamara Archívuma, Beningnae resolutiones (E 21)
- MAJTÉNYI BALÁZS – MAJTÉNYI GYÖRGY (2012): *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*, Budapest, Libri.
- MARSOVSZKY MAGDOLNA (2006): Az antiszemizmus – „Egy pozitív program negatív része”, *Eszmélet*, 18. évfolyam, 2006/69., 37–63.
- MÉSZÁROS LÁSZLÓ (1976): A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez – 16. századi oszmán török szórványadatok, *Századok*, 110. évfolyam, 1976/3., 474–489.
- MEZEY BARNA (szerk.) (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*, Budapest, Kossuth.
- NAGY PÁL (1998): *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*, Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.
- NAGY PÁL (2004): „Fáraó népe” – *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, Pécs, PTE BTK.
- NAGY PÁL (2008): Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században, in MIKLÓSI LÁSZLÓ (szerk.): *Romák a történelemtanításban – Történelemtanárok 17. országos konferenciája*, Budapest, Történelemtanárok Egylete, 35–50.
- NAGY PÁL (2009): Előszó, in LANDAUER ATTILA – NAGY PÁL (szerk.): *Írások a magyarországi beásokról*, Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó, 5–13.
- NAGY PÁL (2017): Civitas Zingarorum, in *Napi történelmi forrás*, <https://ntf.hu/index.php/2017/01/25/civitas-zingarorum1> (letöltve: 2022. 04. 30.).
- NAGY PÁL (2019): *Beás cigányok a Kárpát-medencében – Historikus metszetek a 18–19. századból*, Pécs, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- NAGY PÁL (2020): Parasztok, cigányok, proletárok – Az alsó kaszt és a cigány etnicitás történeti értelmezéséhez (19–20. század), *Aetas*, 35. évfolyam, 2020/1., 131–149.
- ORSÓS JULIANNA (2019): Verbőci István és a késő középkori concivilitas, in KIS IVÁN et al. (szerk.): *Micae Mediaevales VIII. – Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 55–66.
- POLYÁK LAURA (2002): Cigányok Mucsáról – Az élclapi karikatúrák cigányképe, *Beszélő*, 7. évfolyam, 2002/7–8., 89–96.
- POMOGYI LÁSZLÓ (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*, Budapest, Osiris–Századvég.
- PRÓNAI CSABA (2000): A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései, in KEMÉNY ISTVÁN (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Budapest, Osiris – MTA KI, 176–198.
- PURCSI BARNA GYULA (2001): Fekete személyi igazolvány és munkatábor – Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon?, *Beszélő*, 6. évfolyam, 2001/6., 26–36.

- PURCSI BARNA GYULA (2004): *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása” – Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből*, Debrecen, Csokonai.
- ROMSICS IGNÁC (2008): Szakosodás, szintetizálás és interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban, in *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány – Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*, Budapest, Osiris, 165–176.
- SÁGHY ERNA (2008): Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években, *Múltunk*, 53. évfolyam, 2008/1., 273–308.
- SÁROSI BÁLINT (1971): *Cigányzene...*, Budapest, Gondolat.
- SOÓS ISTVÁN (1994): Kísérlet a magyarországi cigánykérdés megoldására – Az 1792/93. évi országgyűlési politikai-közigazgatási bizottság cigányügyi munkálatai, in DRASKÓCZY ISTVÁN (szerk.): *Scripta Manent*, Budapest, ELTE BTK, 237–245.
- SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY (2001): Romakép a mai magyar társadalomban, *Szociológiai Szemle*, 10. évfolyam, 2001/3., 19–46.
- SZOMSZÉD ANDRÁS (1987): A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig), in BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ – SZVIRCSEK FERENC (szerk.): *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIII.*, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 157–207.
- SZUHAY PÉTER (2005): A holocausttól a pharrajimosig – Egy szemünk előtt kialakuló rítus mint a romák történelmének metaforája, *Élet és Irodalom*, 49. évfolyam, 2005/46., 8.
- TAMÁS ÁGNES (2010): Nemzetiségi sztereotípiák a 19. század második felének magyar élclapjaiban, in T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER – HIDASI JUDIT (szerk.): *A humor dimenziói*, Budapest, Tinta, 201–208.
- TÓTH PÉTER (1993): Cigányok Miskolcon a 18. század közepén, in VERES LÁSZLÓ – VIGA GYULA (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXX–XXXI.*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 205–215.
- TÓTH PÉTER (1998): Gondolatok a cigányok magyarországi történetéről és annak forrásairól, in GÉMES BALÁZS (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából*, Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 37–44.
- TÓTH PÉTER (2005a): A cigányok megjelenése a középkori Magyarországon, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene I.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 15–19.
- TÓTH PÉTER (2005b): Mária Terézia cigánypolitikája, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene I.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 39–44.
- TÓTH PÉTER (2006): *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*, Pécs, Bölcsész Konzorcium.
- ZSUPOS ZOLTÁN (1996): *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században – Cigány néprajzi tanulmányok 4–5.*, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

Some Issues of Roma History in Hungary

ABSTRACT

The authors present the main questions of the Hungarian Roma history, based on a significant secondary literature. After the introduction of the relevant research history and the source criticism, they discuss the medieval events, the different coexistence models, and the connecting acculturation processes. They put in historical context the changes of the 17th – 18th centuries, which meant the so called „gypsy-question” in the eyes of the government. After shortly summarizing the effects of the transition to citizenship and of the industrialization in the late 19th century, the main changes of the 20th century are introduced: the two world wars, the Roma Holocaust and the state-socialism, when experiments of assimilation and integration processes happened, too. The essay closes with the change of regime in Hungary.

KEYWORDS: Roma history, coexistence, assimilation, integration

BINDER MÁTYÁS | Történész, tanár, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Iskola Alapítvány és a Palánta Általános Iskola munkatársa. Kutatási területei: roma identitáspolitika, roma közösségek társadalomtörténete, roma reprezentáció a köznevelésben.

ORSÓS JULIANNA | Történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa. Kutatási területei: késő középkori jogtörténet, humanista jogértelmezés.